

НАЗАР ЖЕТІСПЕУШІЛІГІ ЖӘНЕ ГИПЕРАКТИВТІЛІКТІҢ БҰЗЫЛУЫ
БАР МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА
ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР (қазақ тілі пәні бойынша)

Айдана Қанен, 2-курс магистранты

Сүлейман Демирель Университеті

Аңдатпа

Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылық, әрбір баласы – еліміздің ертені екенін ескерсек, әрбір ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылар сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау міндетіміз. Өткен ғасырдың соңғы ширегінде практикалық медицинада жаңа проблема «зейін мен назар жетіспеушілігі» синдромы пайда болды. Синдромның табиғаты туралы кеңінен ақпарат алу үшін биология, генетика, психология, неврология және психиатрия саласында көптеген зерттеулер жүргізілді. Назар жетіспеушілігінің бұзылуы және гиперактивтілік (СДВГ) - бұл мектепке дейінгі немесе ерте мектеп жасында жиі кездесетін психофизиологиялық бұзылыс. Ерекше балалар үшін мінез-құлқын бақылау және назар аудару қиын екені белгілі. ЗЖГС-ның негізгі көріністері – гиперактивтілік, назардың жетіспеушілігі және импульсивтілік. Еліміздегі мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі – білім беру жүйесінің дамуы. Сапалы білімнің барлығы үшін қолжетімді болу шартын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру процестерінің бірі *инклюзивті білім беру* болып табылады. Бұл мақала инклюзивті білім беруді анықтау тәсілдерін қысқаша қарастырудан және демократиялық қоғамдағы азаматтық құқық аясында *ерекше балаларға қазақ тілін үйреудегі әдіс-тәсілдермен бөлісу* мақсатында жазылды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, білім беру жүйесі, зейін жетіспеушілігі және гипербелсенділік синдромы, мұғалімдердің білімі.

Бүгінгі таңда еліміздегі мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі – білім беру жүйесінің дамуы. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптеріне сапалы білім алуға барлығының құқықтарының теңдігі, әр адамның интеллектуалды дамуын, психофизиологиялық және жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып, халықтың барлық деңгейі үшін білімге қолжетімділігі жатады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты халыққа Жолдауында даму мүмкіндігі шектеулі адамдарға қолдау мен көмек көрсету мәселесіне арнайы тоқталған. Нақты тоқталсақ, «...Бесіншіден, мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде аз емес ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге тиіс – бұл өзіміздің және қоғам алдындағы біздің парызымыз. Бүкіл әлем осымен айналысады. Мүмкіндігі шектеулі адамдар тұрмыстық қызмет көрсету, тағам өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыс істей алады», - деп мүмкіндігі шектеулі жандарға қолдау көрсетіп, олардың оқып-білім алуына, еңбек етуіне мүмкіндік туғызу керек екендігіне баса назар аударды [1]. Бүгінгі бала – ертеңгі азамат. Қазақстанның ұрпағын балабақшадан бастап болашақ өмірге бейімдеу, дені сау адамдардың арасында өздерін жайлы сезіну үшін қолайлы атмосфера қалыптастыру – білім беру ұйымдарының міндеті. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» инклюзивті білім беруді дамытудың алғышарттары жасалынды [2].

Білім беру саласына инклюзивті қағидаттарды енгізу мәселесі шетелдік зерттеушілер (М.С. Староверова, Ф.Л. Ратнер, Н.М. Назарова, Н.Н. Малофеев, И.Ю. Левченко, Т.Г. Неретина, Т. Бут және т.б.) зерттейді. Педагогтердің кәсіби құзыреттілігінің

жалпы мәселелеріне (В.А. Слостенин, Г.В. Никитина, Е.П. Кузнецова), сондай-ақ денсаулығында ерекшеліктер бар балаларды жалпы білім беру ортасына бейімдеу жағдайларында педагогтерді жұмысқа дайындау ерекшелігіне (И.Н. Хафизуллина, О.С. Кузьмина, Л.А. Воденникова, Е.Г. Самарцева, Ю.В. Шумиловская, В.В. Хитрюк) арналған бірқатар ғылыми жұмыстар мен мақалалар жазылды. Ғылыми-әдістемелік зерттеулердің жүргізілуіне қарамастан, осы процесті жүзеге асыратын инклюзивті білім беру мекемелері мен мұғалімдерді қолдау мәселесі толық шешілмеген күйінде қалып отыр. Инклюзия механизмін жүзеге асыруда мұғалімдерге ерекше рөл беріледі. Инклюзивті білім беру процесінің тиімділігі олардың педагогикалық ұстанымына, оқыту мен тәрбиенің гуманистік құндылықтарына жеке бағдарлануына байланысты. Алайда, эмоционалды тұрақтылықты, толеранттылықты, рефлексияны, эмпатияны қалыптастыру әдістері және жалпы білім беретін мектеп педагогтерінің инклюзивті білім беру қағидаттарын іске асыруға психологиялық дайындығы толық зерттелмеген күйде қалып отыр.

Мақалада қозғалатын зейін жетіспеушілігі және гипербелсенділік синдромының алғашқы белгілері:

- Тапсырма орындау кезінде зейін салу қиындығы;
- Шамадан тыс белсенділік;
- Қарым-қатынас жасау кезінде мінез-құлықтың бақыланбауы.

Оқушының импульсивтілігі ойланбастан сөйлеуде, сөйлеудің мерзімінен бұрын болуында, толық қойылмаған сұраққа жауаптарда, ересектерді үзуде және әңгімеге араласуда көрінеді. Гиперактив бала үнемі қозғалыс үстінде болады, орнында отыра алмайды, тыныш ойнай алмайды, тым көп сөйлейді және т.б. [3, 8б.].

Осындай балалармен жұмыс жасау барысында тиімді әдіс-тәсілдердің пайдаланудағы сабақтардың алғышарттары:

- Сабақты бедсенді өткізіп, әр баладан еркін жауап алуға жағдай жасау;
- Сенімділікке баулу үшін баланың жауабын үнемі бағалау;
- Қиялын дамыту үшін “Менің ойымша” деген жауапқа дағдыландыру;
- Әр түрлі жауапқа бірдей қарау, жақсысын мадақтап, жаманын сынамау;
- Тіл байлығын дамыту үшін қалайда жауабын соңына дейін тыңдау;
- Жеке тұлға ретінде “Мен” деген рөлін көтеру, өз пікірін қалыптастыру.

Мамандардың пікірінше, бұл процесте ЗЖГС-мен ауыратын балалардың бірқатар проблемалары – өзге балалармен қатар оқыту. Біріншіден, кәдімгі мектептегі сабақтың стандартталған ұзақтығы ЗЖГС бар бала үшін тым ұзақ болады. Мұндай бала тек 10-15 минутқа назар аудара алады, аталған уақыттан кейін баланың өнімділігі жоғалады. Зейіннің көрінісі сенсорлық және интеллектуалдық процестермен, сондай-ақ практикалық әрекеттермен және іс-әрекеттің мақсаттары мен міндеттерімен байланысты. Осыған байланысты балалардың осы санатында келесі түрлерде назар жетіспеушілігі болжанады: сенсорлық, зияткерлік, мотор, қасақана және байқаусызда назар аудару. Мұндай теріс тенденциялар оқу іс-әрекетінің тиімділігін күрт төмендетеді. Мұғалімдер баланың шоғырлануға қабілетсіз екенін, тапсырмалардағы қателіктер көбінесе ашуланшақтық пен ұқыпсыздыққа байланысты екенін айтады. Жас студент тапсырманы орындаған кезде, оған белгілі бір тақырыпқа ұзақ уақыт назар аудару қиынға соғады; бала "оған айтылған сөзді мүлдем естімейді" деген пікір қалыптасады. Профилактикалық әдіс ретінде мұғалімдер сабақта дене шынықтыру минуттарын қолданады, оқушылардың іс-әрекет түрлерін ауыстыруды қамтамасыз етеді.

Екінші мәселе, ЗЖГС бар балалардың құрдастарымен достық қарым-қатынас алмауы. Бұл санаттағы балаларға толық эмоционалды байланыс орнату қиын, әдетте құрдастары оларды ұнатпайды. Себебі, оларда агрессияға бейімділік, үнемі алаңдаушылық басым болып келеді [4, 188б.]. Назар жетіспеушілігінің бұзылуы бар балаға топта белгіленген ережелер мен нұсқауларды орындау қиын. Мұндай оқушы тапсырылған жұмысты ұтымды ұйымдастыра алмайды, назар тапшылығы синдромы бар балалар ұзақ психикалық стрессті немесе табандылықты қажет ететін жұмыс түрлерімен айналысқысы келмейді [5, 144 б.].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ерекшелігі бар балалар үшін психологиялық-педагогикалық түзету шараларын ұйымдастыру сабақтан тыс уақытта жүзеге асырылуы керек, ЗЖГС бар балалар мен қалыпты балаларды қоса алғанда, олардың психологиялық және медициналық мәртебесіне назар аудармай, микро топтарда өткізілуі керек. Топтардың мұндай жиынтығы олардың қатысушылары үшін сәтті әлеуметтену үшін оңтайлы жағдайлар жасайды. ЗЖГС бар балалар құрдастарынан мінез-құлық пен іс-әрекеттің стандартын, сонымен қатар топтық мәселелерді шешуде психологиялық қолдау алады. Топтың қалған мүшелері қалыптасқан қарым-қатынас дағдыларын кеңейтеді, әлеуметтік зияткерлікті ынталандырады.

Мұғалімдер бағдарлама бойынша СДВГ бар балалармен сабақтар келесідей өтуі керек:

- Біріншіден, мұғалімдер мен сыныптастар ЗЖГС-мен ауыратын балалардың кім екендігін және олармен дұрыс қарым-қатынаста болуы керек.
- Екіншіден, сабақтар 30 минуттан аспауы керек, өйткені мұндай балалар тыныш отыра алмайды және гипербелсенді.

- Үшіншіден, жаңа тақырыпты түсіндіру сабақтың басында болуы керек. Сабақтың соңында сіз өткен материалды қорытындылай аласыз.

- Төртіншіден, физикалық жаттығуларды қолдана отырып, сабақ барысында 1-2 минуттық үзіліс жасау керек.

- Бесіншіден, мұндай балаларға көп уақыт бөлу керек және мүмкін болса, әрқайсысына жеке жұмыс жасауға уақыт бөлу керек.

Жаңартылған бағдарлама бойынша сабақ басында мақста айтылып, мақсат әр тапсырма алдында қайталанып отыруы қажет. Барлық тапсырмалар орындалуы үшін дескриптор, бағалану үшін бағалау критерийі берілуі қажет.

Жұмыс бағдарламасына келесі жаттығуларды қосқан жөн:

1. *Сәйкестендіру:* оқушы терминнің анықтамасы қандай екенін сызу арқылы жадына сақтайды.
2. *Жабық тест тапсырмалары:* оқушы берілген жауаптардың ішінен бір немесе бірнеше жауаптарды белгілейтін болады. Мұғалім тарапынан: тестте бірнеше дұрыс жауап болатын болса, алдын ала жазылуы керек.
3. *Анаграммалар шешу:*
 - Орны ауысып кеткен сөздер
 - Қанағаттандырылмағандықтарыңыздан – ішінен аз сөздерді табу: қан, ақ, нан
 - Сандарды сөйлету – тарих бойынша кезеңдерге бөлу
4. *Сұраққа жазбаша жауап жазу:*
 - Дескриптор және бағалау критерийі берілуі міндетті.
 - Бір ғана нақты жауабы бар сұрақ
 - Бірнеше сұрақ беріп, сол сұрақтар арқылы эссе жаздыру.

Бұл тапсырмаларды қосу арқылы жететін нәтижеміз:

- Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік;
- Шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда (жұптық, топтық, жеке) бірігіп жұмыс істеуге дағдыланады;
- Тақырыпқа сәйкес тапсырмаларды орындайды үйренеді;
- Картамен жұмыс жасау арқылы ойлану, кескіндеу қабілетін артады;
- Жазу каллиграфиясы өзгереді;
- Ортамен ым-ишара арқылы қарым-қатынас жасау арқылы сабақ барысында өзін еркін ұстап, өзін әлеуметтік ортада жеке тұлға ретінде сезіне біледі [6, 97 б.].

Зейін жеткіліксіздігі және гипербелсенділік синдромы бар балаға арналған білім беру процесін психологиялық-педагогикалық ұйымдастыру осы симптомның негізгі симптомдық кешенінің көріністерін азайтуға және оның мектеп пен жеке жетістіктерін оңтайландыруға жағдай жасай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400002014>
2. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118>
3. Романчук О.И. Синдром дефицита внимания и гиперактивности у детей /пер. с украинского. – М.: Генезис, 2010. С. 8
4. Семина М.В., Чинчикова А.И. Основные вопросы теории и практики педагогики и психологии // Исследование внимание у детей СДВГ: сб. статей. – Омск, 2015. С.188–190.
5. Семина М.В., Чинчикова А.И. Сопровождение ребенка с синдромом дефицита внимания и гиперактивности // Отечественная наука в эпоху изменений: постулаты прошлого и теории нового времени: ежемесячный журнал Национальной ассоциации ученых (НАУ). – Екатеринбург. No2(7), 2015, ч.8. С.144–146.
6. Широкова Г.А., Жадько Е.Г Практикум для детского психолога. – Ростов н/Д: Феникс, 2011. С. 168–179.